

עלון לב המועדים

הלכות והליכות "סעודה שלישית"

גליון ה-135

לאכול בין מנחה למעריב שעל פי רוב שותים מים בתוך הסעודה (ר"ת פסחים קה, ה תוס' ד"ה והנ"מ, רמ"א רצ"א ב).

תחילת הסעודה – עד מתי אפשר להתחיל

להתחיל מבעוד יום: יש אומרים: שיש להתחיל הסעודה מבעוד יום, **והטעם:** כדי שיוכל לאכול בנחת ובמנוחה ולא שימתין סמוך לשקיעת החמה ואז יסדר השולחן במהירות ובבהלה לאכול כזית או פירות בחיפזון ובמרוצה כי אין זה כבוד השבת (סדר היום סדר סעודת רעוא דרעיון).

טעם אחר: כדי לצאת ידי חובת הפוסקים שיש לאכול סעודת שבת ביום השבת [ולא בזמן תוספת שבת] (שו"ע רס"ב, משנ"ב שם ס"ק ה).

לפני השקיעה: לכתחילה יש להתחיל סעודה שלישית לפני שקיעת החמה (ע"פ שו"ע רצ"א משנ"ב שם ס"ק א). **והטעם:** כדי שיאכל כביצה או לפחות כזית בעצם יום השבת (ע"פ משנ"ב רס"ב סוס"ק ה).

יש אומרים: שאין להתחיל אחר השקיעה, **והטעם:** כיון שהוא בתוך חצי שעה של חיוב הבדלה ואע"פ שלענין זה שסמוך לתפילת ערבית מהני מה שרגיל להתפלל בשעה קבועה, או אם יש מי שיוכיר לו להתפלל אין זה מועיל כלל להחצי שעה הסמוכה לחיוב הבדלה (מנחת שבת סימן צ"א, אורחות רבינו ח"א שבת קכב, חז"א הובא בדית חז"א פרק ג' י"א שמירת שבת כהלכתה פרק נו אות יח).

בין השמשות: יש שהקילו להתחיל לאכול בבין השמשות, **והטעם:** כדי שלא לבטל סעודה שלישית (א"א בוטשאטש רצ"א א, שו"ע הרב רצ"א א).

יש אומרים: עד ג' או ד' דקות אחר השקיעה (בשם הגר"ש"א הובא בצהר).

י"ג דקות אחרי השקיעה: מנהג העולם שאפשר להתחיל לאכול בדיעבד עד י"ג דקות וחצי אחרי השקיעה (עיין משנ"ב רצ"א א, שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סימן רנ"ג, שו"ת אור לציון ח"ב פרק כא ס"ח).

אכילת כזית לחם לפני השקיעה

לכתחילה יאכל לפחות כזית לחם של סעודה שלישית מבעוד יום (שו"ע רס"ב, משנ"ב שם ס"ק ה).

"ואין לעשות סעודה דרך ארעי, כמצות אנשים מלומדה לאחיות עיניים אוכלים פירות או ירקות או כזית כדי להנצל מן העונש ולצאת מן החיוב לגמור המצוה, כי לא די בזה אלא צריך לתקן מאכל ומשתה מיוסד לסעודה זו ולסדר שולחנו כראוי כאשר עשה בסעודה בבוקר" (סדר היום סדר סעודת רעוא דרעיון).

סעודה שלישית

סעודה שלישית כנגד שבת שלעתידי לבוא, וכנגדו ניצל ממלחמת גוג ומגוג, דאיתם שבע שנים של גוג הן פרטנמיא של צדיקים לעתיד לבוא (ויק"ר פרק י"א ס"ב, ב"י רצ"א ב).

סעודה שלישית נקרא רעוא דרעיון – רצון הרצונות (וזה"ק יתרו פה, ב).

והטעם: לפי שהבריאה היתה בששה ימים, התחלת הבריאה אור ליום ראשון, שהוא מוצאי שבת, והנה קודם הבריאה עלה במחשבה לברוא את העולם להיטיב לנבראיו ולכן הזמן שקודם לליל א' הוא זמן ועת רצון כמו בהתחלת הבריאה אז עלה ברצונו (בני יששכר מאמרי השבתות מאמר ח אות א עיין שם ביאור לפי זה טעם אמירת פסוק "ואני תפילתי" במנחה) דהיינו שבכל ערב שבת מתעורר כביכול הרצון הקדוש (זרע קודש פרשת חוקת).

הטעם שנקראת סעודה שלישית בשם זה שלוש סעודות לפי שבזה הוא מקיים כל הג' סעודות כי הראשונות הוא רעב ויש לו הנאה מזה, הגם שזה מצווה "וקראת לשבת עונג", אך סעודה שלישית מגלה שזה לשם שמים ממש כי אינו תאב לאכילה וממילא מתקן על הכל, ע"כ נקרא שלוש סעודות ופשוט הוא שאין המצווה נקראת אלא על שם גומרה (אמרי ישראל על ספר סדר היום עמוד פו).

זמן הסעודה

יש אומרים: שזמן חיוב אכילה משיגיע זמן מנחה, דהיינו ממש שעות ומחצה ולמעלה (שו"ע רצ"א ב) דלפני כן הוי זמן סעודת שחרית.

והטעם: על פי המדרש (שוחר טוב מזמור י"א ו) שאסור לשתות מים בשבת בין מנחה למעריב משום שאז זה הזמן שהנשמות חוזרות לגיהנום והשותה מים באותו הזמן כאילו גזול את המתים (תוס' פסחים קה, ד"ה והנ"מ עיין מרדכי ערבי פסחים ביאור הענין) וע"כ אין

להקדים מנחה לסעודה שלישית

יש הנוהגים: להתפלל מנחה תחילה וכן נוהגים לכתחילה בכל מדינות אלו (שו"ע רצא ב), **והטעם:** לפי שאסור לאכול לפני התפילה (מג"א רצא ה, משנ"ב שם ס"ק י).

טעם אחר: לפי שכל סעודה נתקנה אחר התפילה השייכת לזו הסעודה לכן סעודה שלישית אחר מנחה (סדר היום, ערוה"ש רצא ד).

יש הנוהגים: לסעוד קודם תפילת מנחה (יוסף אומ"ן סימן תרעא שכך היו שנהגו אצלם), **והטעם:** לפי שאסור לשתות מים בין מנחה למעריב וכתב המשנ"ב (רצא ס"ק ט) שלפי רוב שותים מים בתוך הסעודה לכן מקדימים סעודה שלישית למנחה (ערוך השולחן רצא ה ע"פ הרמ"א רצא ב).

הטעם שמוחר לאכול והא קי"ל שאסור לקבוע סעודה סמוך למנחה עד שיתפלל (שו"ע רלב ב)

לפי שדין זה נאמר רק בסעודה גדולה כגון סעודת נישואין או ברית שהרבה אנשים משתתפים אבל סעודת שבת נקרא סעודה קמנה ומותר לקבוע לכתחילה אפילו סמוך למנחה גדולה (משנ"ב רצא ס"ק י).

נשים בחיוב סעודה שלישית

"אף נשים חייבות בסעודה שלישית" (שו"ע רצא ו), **והטעם:** לפי שאף הם היו בגס של ירדת המן, ועל כולם נאמר אכלו היום שמזה נלמד חיוב ג' סעודות (מרדכי מגילה תשפ, משנ"ב שם ס"ק כו).

טעם אחר: לפי שבכל מצות השבת מוזהרות הנשים כמו אנשים (רמב"ן והר"ן בשבת קיז, א, משנ"ב רצא ס"ק כו).

זהירות בסעודה שלישית

"יהא זהיר מאוד לקיים סעודה שלישית" (שו"ע רצא א), והטעם: כיון שבסעודה זו מתגלה כבוד השבת שהרי בכל יום אדם אוכל ב' סעודות, ולכבוד שבת מוסיף עוד סעודה ולכן הזהיר בזה מראה שהוא נוהר בכבוד שבת ואף ב' הסעודות שאכל הם לכבוד שבת (כה"ח רצא א).

יש שכתבו בדומה לפי שאין רגילות לאכול סמוך לשקיעה ואדם רגיל לאכול בבוקר ובלילה ולכן הזהיר לקיים מצות סעודה שלישית בזה שכרו גם על הסעודה בלילה וסעודה שניה כאילו עשאם לכבוד שבת דווקא (חיד"א מחזיק ברכה רצא א).

עצה שלא יהיה מצטער

והחכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי לשייר מקום לסעודה שלישית (שו"ע רצא א).

קידוש בסעודה שלישית

"אין צריך לקדש בסעודה שלישית" (שו"ע רצא ד), והטעם: לפי שמקשים קידוש היום לקידוש הלילה מה לילה סגוי בקידוש אחד אף ביום מספיק קידוש אחד שאומרים בבוקר (רא"ש הובא בסור רצא ד, משנ"ב רצא ס"ק יח).

ויש הנוהגים: לקדש אף בסעודה שלישית (רמב"ם הלכות שבת פרק ל הלכה ט, מהזור ויטרי סימן קלה עמוד קז בשם י"א, תיקנוי שבת לתלמיד האר"י על פי הסוד), **והטעם:** לפי שחיוב הקידוש תלוי בחיוב הסעודה וכיון שחייב לאכול שלש סעודות בשבת חייב לקדש בהם על היין.

ביסוי החלות

יש אומרים: שבסעודה זו אין צריך לכסות את החלות בשעת הברכה (ערוה"ש רצא י), **והטעם:** כיון שהסיבה שמכסים כדי שלא תבוש הפת מהקידוש שקודם לו ובסעודה זו אין קידוש (ערוה"ש שם יד).

יש אומרים: שיש לכסות, **והטעם:** לפי שמעם הכיסוי הוא זכר למן אם כן גם בסעודה שלישית צריכים להיות מכוסים שהרי גם בסעודה זו יש את מצוות לחם משנה ויש ענין לעשות זכר למן (אורחות חיים ספינקא בשם א"א בומשאטש, בא"ח חיי שרה אות יב).

לחם משנה

"אבל צריך לבצוע על שתי ככרות" (רמב"ם שבת ל ה"ט, שו"ע רצא ד).

יש אומרים: שבסעודה זו צריך לקחת ב' ככרות, וכתב המשנ"ב (שם ס"ק כא) "וכן ראוי לנהוג לכתחילה" ובס"ק כג כתב "ולמצווה מן המובחר בפת".

והטעם: משום שבכל סעודה שאדם סועד בשבת בעי ב' לחמים לפי שכל הסעודות שאדם סועד בשבת שוות (משנ"ב רצא ס"ק יח).

נשים בלחם משנה: אף נשים חייבות במצות לחם משנה (ביאור הלכה סוף סי).

יש מקילים: לבצוע על לחם אחד, **והטעם:** לפי שביום שישי ירד לחם ב' עומרים מכל עומר עשו ב' ככרות הרי ד' לשני עומרים אחד אכלו בערב שבת, אחד בליל שבת, אחד בבוקר הרי שבסעודה שלישית נשאר רק לחם אחד (משנ"ב רצא ס"ק יט, עיין בספר צרור החיים דף לב בשם רבו הרשב"א).

חיוב אכילת פת בסעודה שלישית

פת: "צריך לעשותה בפת" (סור רצא שו"ע שם ה), ולכו"ע מצווה מן המובחר בפת [ושני כיכרות] (משנ"ב רצא ס"ק כג).

והטעם: לפי שלומדים חיוב ג' סעודות מזה שכתוב שלוש פעמים היום לגבי המן צריך לעשותה בפת (משנ"ב רצא ס"ק כב).

שיעור אכילה - בביצה: אם שבע יכול לקיימה בכביצה (שו"ע רצא א) וכתב המשנ"ב (שם ס"ק א) כביצה לאו דוקא אלא מעט יותר, **והטעם:** משום שכביצה נחשבת עדיין כאכילת ארעי (כמבאר בשו"ע רלב ר, א"ר שם ג).

כזית: ויש אומרים שאפילו בכזית יוצא ידי הסעודה ונכון להחמיר לכתחילה אם אפשר לו [בכביצה] (משנ"ב רצא ס"ק ב).

בשר: בשל"ה כתב לאכול בשר גם בסעודה זו (ליקוטי מהרי"ח דף עו הובא מהשל"ה, וכ"כ תורת השבת סימן רמב א), אך לא נהגו העולם כן.

ביצים וקטניות: יש הנוהגים לאכול בסעודה שלישית ביצים וקטניות, **והטעם:** זכר לאבלו של משה שנסתלק בשעת מנחה (פרי מגדים א"א או"ח רצ א, מהרי"ל הלכות שבת אות יד).

לא ירבה באכילה

יש אומרים: שאף בסעודה זו ראוי לאדם להיזהר מאכילה מרובה וגסה, **והטעם:** כדי שישאר מקום פנוי לסעודת מלווה מלכה וגם שלא יהיו איבריו כבדים עליו ולא יוכל לכוון דעתו בתפילת ערבית (יסוד ושו"ש העבודה שער ח יב).

שתית מים אחר מנחה - בסעודה שלישית

"יש אומרים שאין לשתות מים בין מנחה למעריב בשבת" (רמ"א רצא ב). **הטעם:** לפי שאז הנשמות חוזרות לגיהנום (רמ"א שם), **ביאור** לפי שאז הוא הזמן לחזרה לגיהנום וכתוב במדרש (שוחר טוב מזמור יא אות ו) כל השותה מים בשבת בין השמשות כאילו גזול קרוביו המתים (משנ"ב שם ס"ק ת, מרדכי ערבי פסחים סוף דף לו).

ביאור: לפי שיש לרשעי הגיהנום מנוחה בשבת [למי ששמר שבת בעולם הזה נותנים לו מנוחה לעולם הבא] כשהם יוצאים בערב שבת או כשחוזרים במוצאי שבת שותים ורוחצים ומצטננים במים ואם שותה המים כאילו גזול את המתים (הנחות והארות שם).

טעם אחר: כדי לקבוע בנפשינו האמונה שיש לרשעים מנוחה בשבת מניהנום (מוהר"א אוולאי רצא א עין שם).

הטעם שיש שאין מקפידים על כך

משום שסוברים שדין זה נאמר רק בימי נהרות אבל במים שבבית מותר (רמ"א רצא ב, משנ"ב שם ס"ק יד).

טעם אחר: יש אומרים שדין זה נאמר רק לאבל אחר אביו או אמו בתוך י"ב חודש (ב"י רצא ב, רמ"א שם).

טעם אחר: יש אומרים שכל האיסור לשתות מים הוא רק בערב שבת ולא במוצא שבת (רמ"א רצא ב, ב"י שם שכך כתבו התוס' פסחים קה, א ורא"ש שם יג, והמרדכי ערבי פסחים לו סוף ע"ד). ומה שכתוב במדרש בין השמשות הכוונה בין השמשות של ליל שבת (משנ"ב שם ס"ק יג), **והטעם:** משום שעייפים מן הדין שסבלו כל השבוע ושותים ולכך שותים בערב שבת (מרדכי ערבי פסחים סוף דף לו).

טעם אחר: כיון שמקובלנו שצריך לעשות סעודה בזמנה ולסדר השולחן כתיקונו כמו בכל הסעודות ואנו מתכוונים לשם מצווה שומר מצווה לא ידע דבר רע ולא נקרא גזול את המתים אלא בזמן

הטעם שב' סעודות ראשונות סגי בכזית (שבת קיט, ב) וסעודה שלישית צריך בביצה: לפי שב' הסעודות הראשונות דרך בני אדם לאוכלם לכן מספיק בכזית כדי להחשיב לסעודה מה שאין כן סעודה שלישית שאין הרגילות לאכול וחיובו אינו ברור לכן צריך שיאכל בביצה (קובץ תשובות להגריש"א ח"א סימן כה).

מיני דגן: מי שאינו יכול לאכול פת יכול לצאת ידי חובה באכילת מזונות (אבודרהם כתב בשם ר"ת, שו"ע רצא ה בשם י"א).

והטעם: כיון שאין דרך לאכול סעודה שלישית לתאבון סגי בהכי (משנ"ב רצא ס"ק ה). **ביאור:** שדרך העולם לאכול ביום ב' סעודות ודרך סעודה היא בפת לכן ב' סעודות ראשונות חובתן בפת, אבל גדר סעודה שלישית היא משום כבוד שבת שהיא תוספת על סעודת היום וסגי במזונות (שו"ת שבט הלוי ח"א נז).

פירות: כמו כן יכול לצאת ידי חובת סעודה שלישית באכילת פירות (שערי תשובה קצב, שו"ע שם).

בשר או דגים: וכן יכול לאכול בשר או דגים (שו"ע רצא ה).

יין: יכול לשתות יין במקום פת (תהלה לדוד רצא ב).

להרבות במעדנים: מצווה להרבות במעדנים כפי יכולתו (משנ"ב רצא ס"ק כב).

אם אינו יכול לאכול סעודה שלישית: אין חייב לצער עצמו ולאכול (שו"ע רצא א), **והטעם:** משום שסעודה זו ניתנה לעונג ולא לצער (משנ"ב רצא ס"ק ג).

שתית יין

"וטוב להדר לברך על היין בתוך הסעודה" (משנ"ב רצא ס"ק כא)

והטעם: כדי לצאת בזה שיטת הרמב"ם (פרנקל הלכות שבת הלכה ט) שכתב "וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין" וכתב המשנה למלך שאין כוונתו לקדש (דלא כהכנת המור רצא ד עין ב"ח שם ד"ה וכתב הרמב"ם) גם בסעודת שלישית אלא שישתה יין בתוך הסעודה.

טעם אחר: כדי להודיע חשיבות סעודה זו וכמו שבכל סעודה חשובה קובעים על היין כן בסעודה זו ועוד שבזמן מנחה נסתלק משה יוסף ודוד והוא על פי דברי הגמרא (פנהדרין מג, א) שלא נתקן יין אלא למרי נפש (של"ה).

אכילת דגים

יש אומרים: שיש לאכול בכל ג' סעודות דגים וכן המנהג (לקט יושר הלכות שבת נב) וז"ל המשנ"ב "גם טוב לאכול בכל סעודה מכל ג' הסעודות דגים אם לא שאין נאותים לו לפי טבעו או ששונאן ושבת לעונג ניתנה ולא לצער" (רמב ס"ק א, קיצור השל"ה, מג"א רמב א).

יש אומרים: שאף מי שאינו מקפיד לאכול דגים בשאר הסעודות יקפיד על כך בסעודה שלישית (כה"ח רמב י הביא דבר זה מכמה ספרים, חרדים הלכות שבת, שולחן ערוך הרב פסקי הסידור סדר סעודה שלישית).

שהוא שותה מים שלא בזמן הסעודה ושלא במקום מצווה אבל השותה בתוך הסעודה לא אמרינן (שו"ת רדב"ז ח"ב סימן תשנר).

הלכה למעשה, יש אומרים: שאסור לשתות אפילו מים שבבית (אורחות רבינו ח"א שבת קט).

יש אומרים: שאין לחשוש ומותר לשתות מים מהברז בארץ ישראל אפילו אם אין דוד על הגג (עיין משנ"ב רצא ס"ק יב), **והטעם:** לפי שאין נהרות בא"י ועיקר החשש זה לאכל בתוך י"ב חודש (הרה"ג ר' יוסף שוב בשם הגריש"א הובא בצהר, שם בשם הגר"ש דבילצקי זצ"ל, שו"ת שלמת חיים סימן רעא).

ובנה"ח (רצא ס"ק יג) כתב כיון שהשו"ע השמיט דין זה משמע דלא קים ליה.

יש אומרים: לנוהגים שאוכלים בן מנחה למעריב סעודה שלישית יש לזהר שלא לשתות אז מים שנשאבו מהנהר, אלא מים שבבית שנשאבו קודם לכן מן הנהר או שאר משקים (שו"ע הרב רצא ב).

לחלק את הסעודה בבוקר

יש אומרים: אם נמשכה סעודת הבוקר עד שהגיע זמן מנחה, יכול לעשות סעודה שלישית מיד אחר סעודת שחרית על ידי שיפסיק בסעודה ויברך (שו"ע רצא ג), שאם לא יעשה כן כיון שנמשכה סעודה כך

לא יוכלו לאכול סעודה שלישית אלא אכילה גסה ואין חשש של ברכה שאינה צריכה, כיון שצריך לעשות כן לסעודה שלישית שתהיה כדיון (שו"ע רצא ג משנ"ב שם ס"ק טו רבי שלמה הלוי אב"ד איזמיר בשו"ת לב שלמה סימן ד). וכתב המשנ"ב (שם ס"ק יד) שיקום וילך מעט בינתים.

תפילת מנחה באמצע: הרמ"א (שם) כותב אבל מי שאפשר לאכול אחר שיתפלל מנחה עם הציבור לא יעשה סעודה קודם מנחה.

יש שכתבו שאין לחלק הסעודה [שלא במקום הצורך] משום ברכה שאינה צריכה (תוס' שבת קיח ד"ה במנחה, ביאור הלכה רצא ד"ה לא יעשה משנ"ב שם ס"ק יז).

אכילת דביבוק חברים

במקומות רבים נוהגים לאכול סעודה שלישית בשבת אחים בבית המדרש (נאות דשא עמוד פז בשם בעל שם משמאל, סדור ישועות ישראל, עיין כתר שם טוב הטעם, וכן בליקוטי מהר"ח).

להאריך בסעודה שלישית

נתפשט מנהג כל עם ישראל להאריך בסעודה שלישית כמה שעות ושלא להפסיק להבדיל וכו' ואין חשש שישכחו להבדיל (עיין שו"ע רצא א) והאומר נגד הלכה זו עכשיו הוא כטועה בשיקול הדעת (א"א בוטשאטש רצא ה).

אכילת אחר שקיעה כשאכלו מיני תרנימה

יש אומרים: כשאכלו מזונות ולא אכלו לחם אין לאכול או לשתות אחר השקיעה אלא יפסיק סעודתו בשקיעה, ואפשר להקל עד חמש דקות אחרי השקיעה (הגריש"א קיצור הלכות יו"ט סימן נט).

יש אומרים: שאין צריך להפסיק ויכול להמשיך לאכול אף אחר השקיעה, **ראייה לדבר:** מדברי הפמ"ג (בא"א ס"ק ב) שכתב שאם התחיל לאכול אפילו אכל פחות מכזית אין צריך להפסיק, לפי זה כתב להוכיח שאכילת פת פחות מכזית אינו עדיף ממזונות ולכן גם באכילת מזונות אין צריך להפסיק, והוא הדין בפירות אין לחלק (שו"ת שרנא מאיר חלק ב סימן עא).

טעם אחר: כיון שקבע לכבוד שבת נמשך השבת עם קביעתו (לבוש).

יש אומרים: אם אכל מיני מזונות כדי לצאת חובת סעודה שלישית אין צריך להפסיק, אבל אם יצא ידי חובת סעודה שלישית ועכשיו רוצה לאכול מיני מזונות בזה צריך להפסיק (שו"ת שבט הלוי ח"ח סימן לו).

רצה והחלצנו

בברכת המזון אומרים "רצה והחלצנו".

נמשכה סעודתו לתוך הלילה: היה אוכל בשבת ונמשכה סעודתו לתוך הלילה אפילו לזמן מרובה אומר "רצה והחלצנו", **והטעם:** לפי שהולכים אחר תחילת הסעודה (שו"ע קפח י). **ביאור** שבתחילת הסעודה חל עליו חיוב הזכרת מעין המאורע ולא פקע ביציאת שבת (גר"ז קפח יז). וה"ה ר"ח או יו"ט שחל בשבת [חנוכה ופורים]

אמירת "רצה" כשהתחיל סעודת מאוחר

יש אומרים: שאם לא אכל בזית מבעוד יום אין צריך לומר "רצה" בברכת המזון (קצות השולחן צב בבדי השולחן ה, שש"כ נו לה בשם הגריש"א).

יש אומרים: דעד כמה דקות אחרי השקיעה אם אכל בזית יכול לומר רצה, **והטעם:** משום שהשקיעה אינה מדויקת (הרב ר' יוסף שוב בשם הגריש"א הובא בצהר).

יש אומרים: שכל שלא עבר רבע שעה מהשקיעה יכול לומר "רצה" (שו"ת אור לציון ח"ב פרק כא סעיף י).

התפלל תפילת מעריב לפני ברכת המזון אינו מזכיר רצה (קפח משנ"ב ס"ק לד).

סעודה שלישית של רשב"י

רשב"י היה עוסק בתורה במקום סעודה שלישית (מנ"א תמד ב).

יש אומרים: שרשב"י היה עוסק במעשה המרכבה במקום סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת (כה"ח תמד אות חי, זוהר פרשת אמור דף צה ע"א).